

مشاوره

چپستی و چرایی پرخاشگری کودکان

● شیمنا ناصری / دانشجوی کارشناسی ارشد علوم تربیتی
● دکتر سیامک طهماسبی / عضو هیئت علمی دانشگاه علوم بهزیستی

اشاره

«هدف جدول پرسش نامه انتهای مقاله سنجش میزان پرخاشگری کودکان پیش دبستانی در چهار بعد (کلامی - تهاجمی، فیزیکی - تهاجمی، رابطه‌ای و پرخاشگری تکانشی) است. در جدول ابعاد پرخاشگری و نیز شماره سؤالات مربوط به هر بعد ارائه شده است: شیوه نمره گذاری: در این جدول امتیاز مربوط به هر گزینه ارائه شده است: برای به دست آوردن امتیاز مربوط به هر بعد، مجموع امتیازهای مربوط به تک تک سؤالات آن بعد را با هم محاسبه کنید. برای به دست آوردن امتیاز کلی پرسشنامه، مجموع امتیازهای تک تک سؤالات را با هم محاسبه کنید. نمره این مقیاس می تواند بین ۰ تا ۴۸ در نوسان باشد. نمره بالا نشان دهنده میزان بالای پرخاشگری در کودکان است.»

کلیدواژه‌ها: کودک پیش دبستان، پرخاشگری، مداخله به هنگام، مهارت‌های عاطفی و اجتماعی، آسیب‌های اخلاقی

دوران پیش دبستانی سال‌های مناسبی برای تشخیص مشکلات کودکان، مداخله به‌هنگام و پیشگیری از مشکلات عاطفی، اجتماعی و تحصیلی آینده آنان است. مداخله به‌هنگام و تغییر رفتارهای ناسازگار کودک در این دوره حساس، بر مهارت‌های اجتماعی و محبوبیت کودک نزد همسالان و بزرگسالان می‌افزاید و او را برای پذیرش مسئولیت‌های تحصیل در دبستان آماده می‌کند. یکی از شایع‌ترین مشکلات کودکان خردسال پرخاشگری است. پرخاشگری یکی از رایج‌ترین واکنش‌های هیجانی و طبیعی کودک نسبت به ناراحتی‌ها و ناکامی‌هاست که معمولاً از اوایل زندگی شروع می‌شود. پژوهشگران با مطالعه کودکان پرخاشگر به این نتیجه رسیده‌اند که ۵۵ درصد پسران و ۴۱ درصد دختران از دو سالگی، ۲۵ درصد پسران و ۳۴ درصد دختران تا پنج سالگی رفتارهای پرخاشگرانه نشان می‌دهند. این رفتارها با ورود به مدرسه کاهش می‌یابد و سپس در دوره نوجوانی (پسران بین ۱۶ تا ۱۸ سالگی و دختران بین ۱۳ تا ۱۵ سالگی) به اوج خود می‌رسد (شهیدی، ۱۳۹۸). همچنین، بعضی از مطالعات نشان می‌دهند، ثبات پرخاشگری در دخترها کمتر است، در حالی که چند تحقیق، برابری ثبات پرخاشگری بین دختران و پسران را نشان می‌دهند. پرخاشگری به‌عنوان یک آسیب اخلاقی، اگر کنترل نشود، ممکن است مشکلات بسیاری را از جمله طرد از سوی همسالان، عملکرد تحصیلی ضعیف و افت مهارت‌های ارتباطی باعث شود که بر جنبه‌های گوناگون زندگی فردی و اجتماعی کودک در آینده اثر گذارند. محققان اثر گذاری این آسیب‌ها را بر دختران بیشتر از پسران می‌دانند.

در این نوشتار تعریف پرخاشگری و انواع آن، پرخاشگری در سنین متفاوت، تفاوت پرخاشگری با رفتار جرت‌مندانه، و علل و شیوه‌های درمان آن بررسی شده‌اند.

پرخاشگری چیست؟ خشم نشان‌دهنده تعارض بین شخصیت در

حال رشد کودک با شخصیت و نگرش‌های والدین است. هر گاه کودک بفهمد از طریق عصبانی شدن به خواسته‌هایش می‌رسد، و می‌تواند توجه بسیاری را به خود جلب کند و در والدین اضطراب به وجود آورد، خشم خود را تکرار می‌کند. منشأ پرخاشگری خشم است. اگر خشم به‌درستی مدیریت نشود و باعث آسیب رسیدن به دیگران شود، به آن پرخاشگری گویند. صاحب‌نظران حوزه روان‌شناسی، پرخاشگری را رفتاری تعریف می‌کنند که شخص به‌واسطه آن عملی را به‌قصد آسیب رساندن به خود یا دیگری انجام می‌دهد. این آسیب ممکن است روانی یا فیزیکی باشد.

باید اضافه کرد که پرخاشگری در کودکان به شکل‌های گوناگون بدنی (لگزدن، گاز گرفتن)، کلامی (فریاد زدن، رنجاندن) یا به‌صورت تجاوز به حقوق دیگران (چیزی را به‌زور گرفتن) خود را نشان می‌دهد. نقطه قوت این تعریف در عینی بودن آن است که به رفتار قابل مشاهده اطلاق می‌شود. نقطه ضعف آن هم این است که شامل بسیاری از رفتارهایی می‌شود که ممکن است به‌طور معمول پرخاشگری تلقی نشوند.

برخی انواع پرخاشگری

۱. پرخاشگری وسیله‌ای: رفتار پرخاشگرانه برای رسیدن به هدف خاصی صورت می‌گیرد؛ مثل به‌دست آوردن یک اسباب‌بازی. کودک برای رسیدن به هدف، به فردی که بر سر راه اوست حمله‌ور می‌شود یا بر سر او

فریاد می‌کشد. بیشتر پرخاشگری‌های اطفال خردسال از نوع وسیله‌ای و برای تصاحب شیء مورد علاقه انجام می‌شوند. آنان با اعمالی مانند هل دادن، در تلاش‌اند اسباب‌بازی دیگران را به چنگ آورند و کمتر مواردی است که به‌قصد آسیب دیگران و از روی عصبانیت اقدام کنند.

۲. پرخاشگری آزاردهنده: به‌قصد آزار دیگران انجام می‌شود؛ چه فیزیکی (لگزدن، هل دادن، پرت کردن اشیاء و تهدید به انجام این اعمال همراه با حمله‌های عمدی) و چه کلامی (فحش و ناسزا گفتن).

۳. پرخاشگری مستقیم و غیرمستقیم: این تقسیم‌بندی براساس شناخت و شناختن علت یا علل پرخاشگری صورت پذیرفته است. اگر علت یا علل پرخاشگری روشن باشد، مثلاً فرد دیگری یا شیئی باعث شده‌باشد که کودک به مقصود خود نرسد، کودک هم آن عامل را می‌شناسد و از خود رفتار پرخاشگرانه بروز می‌دهد. در این صورت پرخاشگری مستقیم است. اما در صورتی که کودک عامل پرخاشگری را نشناسد، مثلاً در مهد کودک به‌اشتباه با فردی برخورد و شروع به پرخاشگری کند، این نوع پرخاشگری را که زمینه‌های قبلی دارد در واقع تخلیه هیجان‌های قبلی است، پرخاشگری غیرمستقیم می‌نامند.

پرخاشگری در سنین گوناگون کودکی چگونه خود را نشان می‌دهد؟

اغلب کودکان خشم زیاد خود را آشکار می‌کنند، ولی با رشد سنی و عقلی، ورود به مهدکودک و پیش‌دبستانی و قرار گرفتن در معرض آموزش مربیان و بودن در کنار همسالان، خشم خود را بهتر کنترل می‌کنند. این بهبود به شخصیت موروثی، محیط خانوادگی، هوش و رشد آنان بستگی دارد. هر اندازه میزان رفتارهای پرخاشگرانه کودک در دوران خردسالی بیشتر باشد، احتمال بروز رفتارهای خشن و تند در آینده، به‌ویژه در بزرگسالی، افزایش می‌یابد. کودک تا شش ماهگی، زمانی که در انتظار غذاست یا چیزی به او می‌دهند که نمی‌خواهد، یا زمانی که به کاری وادارش می‌کنند، از خود خشم نشان می‌دهد. در ۱۵

ماهگی، زمانی که به او اجازه نمی‌دهند در غذا خوردن مستقل باشد، عصبانی می‌شود. از ۱ تا ۳ سالگی در مرحله منفی‌گرایی و لج‌بازی است. کودکان می‌توانند حاکمان و مستبدانی کوچک باشند. آن‌ها از کسی که بازی‌شان را قطع کند متنفر می‌شوند و ممکن است از روی خشم اشیاء را پرت کنند. از ۱۸ ماهگی در هنگام ناراحتی لگد می‌زنند. از ۲ تا ۲/۵ سالگی تلاش می‌کنند برای داشتن و مالکیت یک اسباب‌بازی بچه‌های دیگر را بزینند. از ۳ تا ۴ سالگی به‌تدریج زبانی را به کار می‌گیرند تا از طریق آن احساسات پرخاشگرانه خود را خالی کنند. در حدود ۶ سالگی غالباً لگزدن و کتک‌کاری دوباره تکرار می‌شود. در ۸ تا ۹ سالگی بیشتر بحث و جدل و به‌کار بردن کلمات توهین‌آمیز و دشنام را جایگزین پرخاشگری‌های جسمانی می‌کنند. (طبیعت‌شناس، ۱۳۸۶)

تفاوت رفتار پرخاشگرانه با رفتار

جرئت‌مندانه پرخاشگری را باید از جرئت‌ورزی متمایز کرد. جرئت‌ورزی دفاع از حقوق یا متعلقات است؛ مانند: ممانعت کودک از اینکه کسی اسباب‌بازی‌اش به‌زور را بگیرد. اما پرخاشگری ممکن است نسبت به اشیاء، حیوانات، انسان‌های دیگر یا حتی خود شخص یا چیزی ابراز شود که به عموم مردم تعلق دارد؛ مانند پاره‌کردن صندلی اتوبوس یا استادیوم ورزشی با چاقو.

چرا کودکان پرخاشگر و عصبی می‌شوند؟

قبل از بیان علل پرخاشگری، باید بدانیم بسیاری از رفتارها که ممکن است به‌صورت عادی رخ دهند، پرخاشگری محسوب نمی‌شوند. مثلاً اگر کودکی در را با لگد باز کند و با این کار به شخصی که پشت در ایستاده است، آسیب برساند، به این کار پرخاشگری نمی‌گوییم؛ مگر اینکه کودک از پیش بداند چه کسی پشت در ایستاده است. در پیدایش و تداوم پرخاشگری عوامل متعددی وجود دارند که بسته به نوع شخصیت فرد متفاوت‌اند. اما مهم‌ترین علل پرخاشگری عبارت‌اند از:

● **ارثی:** بعضی از افراد پرخاشگر، پدر یا مادر یا اجدادشان زمینه پرخاشگری دارند و این روحیه به کودکان خود منتقل می‌شود. همان‌گونه که خصوصیات جسمانی مانند رنگ چشم، مو و قد منتقل می‌شوند، خصوصیات روانی نیز منتقل می‌شوند.

● **جسمانی:** بچه‌هایی که از نظر جسمانی مشکلاتی مانند کم‌کاری یا پرکاری بعضی غده، و مشکلات بینایی یا کم‌خونی دارند، آمادگی بیشتری برای پرخاشگری دارند.

● **ناکامی:** کودک به چیزی تمایل دارد، ولی مانعی باعث می‌شود به خواسته خود نرسد. انسان نیازهای واقعی‌ای دارد که اگر مانعی برای ارضای آن‌ها به وجود آوریم، زمینه را برای پرخاشگری او مهیا کرده‌ایم.

● **یادگیری:** گاهی کودکان پرخاشگری را از والدین، مربیان، دوستان، رسانه‌های گروهی (به‌ویژه تلویزیون) و بازی‌های ویدئویی تقلید می‌کنند و یاد می‌گیرند.

● **ناسامانی خانواده:** در خانواده‌هایی که اختلاف و کشمکش وجود داشته‌باشد و اعضای خانواده به‌طور دائم از هم انتقاد کنند و محیط خانه ناامن و نامتعادل باشد، زمینه پرخاشگری بیشتر است. جایی که محبت، رافت، انسانیت، لطف و صمیمیت، دلسوزی و خدمت به هم وجود دارد، بچه‌ها کمتر مشکل پیدا می‌کنند.

● **اعتیاد یکی از والدین:** مرد یا زنی که معتاد باشند، زمینه را برای پرخاشگری دیگران آماده می‌کنند.

● **تنبیه بدنی:** تنبیه بدنی که از متداول‌ترین شیوه‌های کنترل رفتارهای پرخاشگرانه است، خود یکی دیگر از دلایل پرخاشگری است. تنبیه به معنی بیدار کردن، هشدار دادن، تذکر دادن یا محروم کردن موقت است، نه به معنی کتک‌زدن و تحقیر کردن.

● **رفتار متضاد والدین:** رفتار متضاد والدین زمینه را برای پرخاشگری فراهم می‌کند. مثلاً پدری دستوری می‌دهد و مادر برخلاف آن دستور عمل می‌کند و برعکس. هرچه تضاد بین والدین، خانه و مدرسه بیشتر باشد، حالت پرخاشگری در کودک بیشتر می‌شود.

● **غیبت طولانی والدین:** پدرانی که برای مدت طولانی فرزندان خود را نمی‌بینند و مادرانی که کمتر در منزل حضور دارند، عاملی می‌شوند برای پرخاشگری کودکانشان.

● **تحمیل باور از طرف والدین:** والدین بعضی از باورهای خود را به کودکان تحمیل می‌کنند، و می‌گویند: اگر کسی تو را کتک زد، تو هم او را کتک بزنی! مثل گرگ باش!

● **مربی‌ان:** شیوه‌های غلط رفتاری بعضی مربیان؛ مثلاً مربیانی که خیلی سخت‌گیرانه رفتار می‌کنند و هزاران قانون دارند: ندو! ساکت باش! وقت نیست!

● **تبعیض:** تبعیض بین خواهر و برادر یا دختر و پسر.

بعضی دیگر از عوامل زمینه‌ساز پرخاشگری عبارت‌اند از:

ابتلای والدین به بیماری؛ جلب کردن توجه دیگران (بیشتر در هنگام مهمانی رخ می‌دهد)؛ زمانی که توجه شما به طفل کم می‌شود؛ گرسنگی (این عامل موجب افزایش اسید معده می‌شود که به شکل ناراحتی، عصبانیت و پرخاشگری نمود پیدا می‌کند)؛ احساس بی‌کفایتی و ناتوانی؛ دریغ کردن محبت و نادیده گرفتن فرزند و ناراحتی او؛ برنامه‌ها و بازی‌های رایانه‌ای؛ برنامه‌های تلویزیونی و فیلم‌هایی با ماهیت خشونت‌آمیز؛ خشونت والدین؛ بی‌تفاوتی والدین به رفتارهای نادرست کودک؛ طلاق؛ پایین بودن سطح تحصیلات خانواده و اطرافیان؛ تعداد زیاد خواهر و برادر و نیز پایین بودن سطح درآمد خانواده؛ استرس مادر در دوران بارداری و ابتلای او به برخی عفونت‌های ویروسی؛ رفتارهای پرخاشگرانه و تند اطرافیان مادر با او در دوران بارداری.

سخن آخر

نباید اجازه داد پرخاشگری و خشونت در کودک تثبیت شود و به‌صورت عادت درآید. اگر کودک متوجه شود با این روش می‌تواند موفق شود، هرگز زیر بار خیرخواهی و حرف دیگران نمی‌رود. در نتیجه همیشه و در همه حال برای رسیدن به خواسته‌هایش از ابزار پرخاشگری استفاده می‌کند. برای کاهش و درمان پرخاشگری راه‌های متعددی وجود دارند که ان‌شاءالله در شماره بعدی مجله به آن‌ها خواهیم پرداخت.

ردیف	سؤالات	اصلاً	به ندرت	یکبار در ماه	یکبار در هفته	اغلب روزها
۱	وقتی عصبی می‌شود از وسایلی استفاده می‌کند که ممکن است به بچه‌ها آسیب جدی برساند (خودکار، قیچی، چوب و...).					
۲	اگر بزرگسالان او را عصبانی کنند، به آن‌ها می‌پرد و فریاد می‌زند.					
۳	به بازی‌های خشن علاقه دارد.					
۴	در او دروغ‌گویی مشاهده می‌شود.					
۵	با بزرگسالان درگیر مشاجره می‌شود (جیغ و داد زدن، و بگومگو با افراد بزرگسال).					
۶	آن قدر عصبانی می‌شود که چیزی را پرت می‌کند و می‌شکند. به صندلی و میز لگد می‌زند و اشیاء را با پرخاش پرت می‌کند.					
۷	اگر کودکی او را ناراحت کند، به‌زور او را از بازی‌های دسته‌جمعی بیرون می‌کند.					
۸	کودکان را تهدید می‌کند با یکی از بچه‌هایی که موردنظر اوست دوست نشوند.					
۹	وقتی دیگران با او مخالفت می‌کنند، با آن‌ها جر و بحث می‌کند.					
۱۰	زود از کوره در می‌رود.					
۱۱	در مواضع فکری خود بسیار مقاوم و پابدار است و فقط حرف خودش را قبول دارد.					
۱۲	تحمل شکست و ناکامی برای او خیلی مشکل است.					

منابع

۱. واحدی، شهرام؛ اسکندر، فتحی‌آذر؛ حسینی‌نسب، سید داوود؛ مقدم، محمد (۱۳۸۷). بررسی پایایی و روایی مقیاس پرخاشگری پیش‌دستانی و ارزیابی میزان پرخاشگری در کودکان پیش‌دستانی ارومیه. فصلنامه اصول بهداشت روانی، سال دهم، شماره سی و هفتم.
۲. شهیم، سیمیا (۱۳۸۶). پرخاشگری رابطه‌ای در کودکان پیش‌دستانی. مجله روان‌پزشکی و روان‌شناسی بالینی ایران، سال ۱۳، شماره ۳.
۳. شیرکش، سمیه؛ میرزایی، مهشید؛ تبری، رسول؛ کاظم‌نژاد، لیلی؛ احسان؛ رستمی، مریم (۱۳۹۵). پرخاشگری و عوامل اجتماعی اقتصادی مرتبط با آن در کودکان پیش‌دستانی. پرستاری و مامایی جامع‌نگر، سال ۲۶، شماره ۸۲.
۴. رضایی، مرجان (۱۳۹۶). تأثیر بازی‌درمانی بر جرئت‌ورزی و پرخاشگری کودکان دارای هراس از مدرسه. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. گروه روان‌شناسی تربیتی. دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی. دانشگاه آزاد اسلامی.
۵. رفیعی، مجتبی (۱۳۹۷). بررسی عوامل مؤثر بر پرخاشگری کارکنان اداره آموزش و پرورش منطقه ۱۱ تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. رشته مدیریت دولتی. گرایش تحول اداری. دانشگاه پیام نور.
۶. اسفندیار، حدیثه (۱۳۸۶). انواع، عوامل و راه‌های درمان پرخاشگری در کودکان (بخش‌های اول و دوم)، از <https://rasekhoon.net/lifestyle/show>
۷. محملمهدی شهیدی (۱۳۹۸). چرا کودکان پرخاشگر می‌شوند و چه کنیم. سایت سوادزنگی.
۸. وداد طبیعت‌شناس. روزنامه کیهان. شماره ۱۸۸۱۹. ۱۳۸۶.

شماره سؤالات	بعدپر خاشگری
۳-۱	کلامی- ته‌اجمی
۶-۴	فیزیکی- ته‌اجمی
۹-۷	رابطه‌ای
۱۲-۱۰	تکانشی

گزینه	اصلاً	به ندرت	یکبار در ماه	یکبار در هفته	اغلب روزها
امتیاز	۰	۱	۲	۳	۴